

УДК 165: 7.011(477.83/.86)

Я 62

Жанна ЯНКО

**ФРАНКОВА ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА
І СОЦІАЛЬНЕ ПІЗНАННЯ
(ДО ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПРОЧИТАННЯ)**

У статті аналізуються погляди сучасних науковців на творчий доробок Івана Франка у контексті соціального пізнання. Наголошується культуроцентричне та національно-духовне підґрунтя Франкової творчості з урахуванням межової ситуації зламу ХІХ – ХХ ст. Звернено увагу на проблему нової інтерпретації франкової спадщини у сучасному соціально-філософському дискурсі, а також на тлумачення художньої творчості Івана Франка як модусу соціально-філософського осягнення культурно-історичних реалій.

Ключові слова: *Іван Франко, художній твір, творчість, соціальне пізнання, культурно-історична дійсність, реалізм, модернізм.*

Важливим доробком української культури є діяльність митців та мислителів кінця ХІХ – початку ХХ століть. У світоглядно-мистецьких пошуках вони виявляли “дух часу” у його багатоголоссі. “Повернення” до проблем минулої епохи через нове прочитання художнього твору дає можливість пізнати сучасні проблеми. Соціальне пізнання через художній твір можливе лише тоді, коли у ньому відбиті тогочасні реалії. Індивідуальність митця та заангажованість читача вносять свої корективи в об’єктивність пізнання соціальної дійсності. Наші реалії на межі ХХ – ХХІ століть – другого і третього тисячоліть – вимагають нового розуміння та нових підходів до пошуку альтернатив розвитку української державності. Події, що зафіксовані у численних теоретичних дослідженнях і

© Янко Жанна, 2008

відображені у художніх творах, є важливим джерелом вивчення соціальної дійсності: в них сконцентроване художнє осмислення певної доби суб'єктом-автором-митцем. До цієї проблеми зверталися зарубіжні мислителі Р.Барт [1], М.Бахтін, Д.Ліхачов, Ю.Габермас, Г.-Г.Гадамер, а також вітчизняні вчені – А.Бичко, І.Бичко, Т.Біленко [2], [3], Т.Гундорова [5], [6], О.Забужко, О.Левченко [7], С.Павличко [10], О.Семків, В.Федотова, В.Шевченко [12] та ін.

Соціальне пізнання постає як усебічне пізнання життя суспільства, що водночас складається з мозаїчних штрихів, деталей цього життя. Акт художньої творчості полягає в реконструюванні соціально-історичних та моделюванні нових художніх реалій. Т.І.Біленко, розглядаючи варіативність слова у спілкуванні, акцентує увагу на екзистенційній детермінації суб'єкта. Авторка зауважує, що “*модифікувати* – це і є віднаходити *новий модус* для слова чи сталого виразу”, при цьому модифікація “не переходить меж, при ній не виникає жодна з крайностей”, а утворюються нові варіанти, нове значення та нове тлумачення попередніх мовних конструкцій, що реконструюють факти соціального довкілля [2, 77]. Художня реальність виявляється новою, оскільки є одним із варіантів конструювання автором соціальних реалій за допомогою мови.

Проблемі нового прочитання творів та їхньої дотичності до сучасної соціально-філософської парадигми, зокрема знаного і “вивченого” Івана Франка, присвячені дослідження Н.Горбача [4], Т.Гундорової [6], М.Наєнка [9], В.Мазепи [8].

Мистецький доробок Івана Франка – велета українського народу – і сьогодні привертає до себе пильну увагу науковців, і не лише їх. Інтерпретація Франкових художніх творів великою мірою зумовлена світоглядом дослідника. Є чимало наукових розвідок та фундаментальних праць із Франкіани щодо її нового прочитання у зв'язку зі 150-ими роковинами від дня народження письменника, і не лише з особливої нагоди.

У статті звернемося лише до деяких сучасних досліджень. О.Забужко ґрунтовно вивчила проблему осмислення української національної ідеї в контексті української та європейської свідомості новітнього часу (XIX – початку ХХ ст.). Т.Біленко, Н.Горбач, Н.Вандишева-Ребро аналізують художню спадщину

І.Франка, виходячи із засад реалізму в мистецтві. Національно-екзистенційні пошуки Івана Франка, що концентрують духовний досвід “Молодої України” у післяшевченківський період, мають місце у працях П.Іванишина.

Маловивченою залишається проблеми “духу часу” як парадигма соціального пізнання і як символу-образу у творчості митців художнього слова, зокрема у І.Франка, Н.Кобринської та ін. Зіставлення “межової” ситуації акцентує увагу на зміні філософського осмислення суспільства, сутності людського існування та їх мистецького вираження, зокрема у І.Франка.

Вивчаючи українську філософську думку через феномен слова, мови, сучасна знана дослідниця повсякчас звертається до українських реалій минулого і сьогодення, приділяючи багато уваги І.Франку – нашому землякові і водночас постаті зі світовим визнанням його таланту. Авторку численних публікацій хвилює, зокрема, “стародавня проблема взаємин поета-митця і його оточення” у контексті суспільного розвитку [3, 57]. Т.Біленко бачить Франкову творчість як надзвичайно актуальну для сучасної духовної ситуації в Україні, що цілком виправдано.

Адже І.Франко був і є велетом думки, всесвітньовідомим ученим-теоретиком та митцем.

Мета статті – проаналізувати та зіставити філософську рефлексію сучасних науковців на творчу спадщину Івана Франка з урахуванням їх соціально-філософських засад в осмисленні ролі і значущості творів митця у наш час. Тому важливо з’ясувати проблему трансформації соціальної дійсності у мистецьку реальність із залученням раціональних та ірраціональних засад пізнавальної діяльності митця, виходячи з характеристик стильових меж. Хоча для митця ці межі, звісно, є умовними (у творчості не можна поставити перепону), як умовними є і соціально-культурні умови так званої “межової” ситуації, оскільки кожні суспільні обставини позначені певними змінами, але йдеться про кардинальні, швидкі та смисложиттєві аспекти життя зламу ХІХ – ХХ та ХХ – ХХІ століть.

Дослідження художнього і наукового доробку І.Франка у контексті соціального пізнання ставить питання про періодизацію та історико-культурні умови, крім мистецько-стильової та світоглядної засад творчості митця. Усі ці питання

“сходять” до одного – до врахування перехідності епохи – ХІХ та ХХ століть. М.Наєнко, звертаючись до Каменяревої думки у статті “Інтернаціональне і національне у сучасних літературах”, долучає її до характеристики самого ж І.Франка і справжнього письменника взагалі, наголошуючи, що “чільний сучасний письменник... наче дерево, що своїм корінням впивається якомога глибше у свій рідний національний ґрунт... а своїм пнем і кроною поринає в інтернаціональній атмосфері” [цит. за: 9, 93]. Творчість І.Франка та його сучасників М.Наєнко визначає як таку, що належить до третього “нового” літературного відродження. Для самого І.Франка важливою, на думку М.Наєнка, бачиться зміна літературної манери у творчості, зокрема увага “нових” письменників межі ХІХ та ХХ ст. до людської душі з усіма її рухами і станами, “щезання” автора у своїх героях, “наклін” до ритмічності й музикальності тексту, талановитість як “виплід високої культури людської душі” [9, 91].

У відповідь на критичні зауваження Т.Гундорова зазначає, що її дослідження “Франко не Каменяр” треба сприймати як символічне для сучасного франкознавства. Авторка наголошує, що у книзі вона намагалася розкрити іманентний характер Франкової творчості, яку прочитусь у різних парадигмах-дискурсах, а саме – у парадигмі ідеалізму, натуралізму, психоаналізу та гуманітаризму. А студія “Франко і Каменяр” покликана до життя аналізом культурософської концепції письменника. Т.Гундорова з іронією пише, що “багато ж хто взагалі не тримав у руках книжки (йдеться про книжку “Франко не Каменяр”. – Ж.Я.), однак мав про неї свій суд” [6, 7]. Книга справді викликає спершу спротив (“Як НЕ Каменяр?”), уже сама назва бентежить і відчуття, і розум. Але назва другої частини книги дещо пом’якшує перші враження, бо йдеться про “роздвоєння” І.Франка. Інше бачення постаті І.Франка, його творчої спадщини має право на існування і навіть надзвичайно потрібне сучасній молодій українській державі, українському суспільству, має знаходити свою оцінку, що виходила б із ґрунтового наукового аналізу. Гадаємо, що саме такі дослідження (не лише назви!) мають привертати пильнішу увагу поважних науковців і початківців. Через інтригу та деяку провокативність, породжену окремими матеріалами сучасних

дослідників, можливо, з'являться нові наукові студії, які б усебічно вивчали доробок І.Франка та популяризували інших українських велетів духу. Наголосимо, що І.Франко не потребує реклами та особливо піару, оскільки залишається актуальним, попри неординарність (але цілісність) своєї спадщини та її неоднозначні тлумачення.

І.Франко та його художній і науковий спадок потребує детального і копіткого вивчення під кутом зору сучасного національно-культурного буття. Т.Гундорова намагалася простежити розгортання Франкової творчості як драми, в якій проаналізувала поєдинок автора та його двійника – Каменяра. Суб'єктивний погляд дослідниці на Франкіану зумовлений феноменологічним дискурсом. “Гностична драма у світлі феноменології постає культурософським текстом про світ і про себе самого. Дуалістична природа такого тексту полягає в тому, що, з одного боку, він зводиться до школи цивілізаційного виховання, а з другого – набуває форми автобіографічного маскараду. Такий текст, як стріла, летить до мети, вказуючи шлях іншим, і водночас убиває того одного, хто його творить. Такий мій не-Каменяр” [6, 9]. У Т.Гундорової йдеться про цілісність соціокультурософії І.Франка, яка позначена важкими світоглядними пошуками.

В.І.Мазепа пише про культуроцентризм світогляду письменника [11]. Науковець уперше звернувся до проблеми аналізу філософських поглядів І.Франка під ракурсом розуміння ним провідної ролі культури в історичному процесі, у соціальній філософії та націотворенні українського народу. В.Мазепа детально розкриває культуротворчі функції мистецтва в житті суспільства. Проблемі модернізму в українській літературі, а саме його національно-культурним аспектам, присвячено один із параграфів у монографії В.Мазепа. Дослідник визначає філософію мистецтва І.Франка як “самодостатню систему естетичних ідей, у яких були осмислені провідні тенденції художнього розвитку не тільки ХІХ ст, а й деякі важливі перспективи його на майбутнє ХХ ст. До кола цих ідей увійшли також і ті, що належали до арсеналу філософії мистецтва модернізму” [8, 220]. Але І.Франко, на думку В.Мазепа, “не протиставляв модерні творчі принципи художнім традиціям

попередніх етапів культурного розвитку, а розглядав їх як природний і закономірний вияв закладених у самій сутності мистецтва як такого можливостей і потенцій його оновлення відповідно до зміни суспільно-культурних умов існування людської особистості” [8, 220]. Резюмуючи, В.Мазепа сміливо твердить, що І.Франко (після Г.Сковороди) найбільше з усіх українських мислителів заслуговує на звання засновника своєї “іменної” філософії [8, 228].

“Художня правда” – це істина в мистецтві, тобто правда художнього твору, подана митцем суб’єктивно. Зішлемося на думку Івана Франка, яку він подає у філософському діалозі “На склоні віку. Трошки вночі перед Новим роком 1901” щодо художнього освоєння дійсності: “...всі такі зводження мільйонів різнорідних явищ до одного знаменника мало на що здатні і мають хіба суб’єктивну вартість. Але суб’єктивну таки мають... В кожному такому реченні буде частина правди, – не ціла правда, але буде рівночасно зазначений певний горизонт, буде дане щось таке, що допоможе мені зрозуміти погляди і уподобання самого автора речення. А се також не пусте діло, і навіть хто знає, чи не важніше від винайдення якогось голого, далекого абстракта, що обіймав би сотки таких часткових правд, а не маркував би різко жадної” [11, т. 45, 287].

Важливою віхою у франкознавстві є сучасна дослідницька діяльність з метою з’ясування психоаналітичного чи модерністичного прочитання художніх творів Каменяра. Т.Гундорова у книзі “Франко – не Каменяр” (1996) окреслила такі межі творчості І.Франка: “Франко і натуралізм”, “Франко і психоаналіз”, “Франко й ідеалізм” “Франко і новий класицизм”. Дослідниця зауважує, що згадані основоположні питання “занурені в політику, критику, філософію позитивістської і постпозитивістської епохи. І водночас – невіддільні від колізій двійництва, мітологемі “вмирання” “на шляху” від демонічних і містичних глибин ідеалізму і гнозису, від сакралізації Любови-Істини і десакралізації “квітів зла”, від культивованого комплексу “плебейства” й ідеалізованої цивілізаційної місії культури. В цих іпостасях також прочитується феномен Франка” [6, 14 – 15].

Художнє мислення перебудовується іноді інтуїтивно, підсвідомо, зазнаючи соціокультурних змін. І.Франко розглядав тісний зв'язок мистецтва слова із суспільними змінами, оскільки зміст виявляється саме у цьому випадку. Проте велике соціальне значення для І.Франка мають навіть ті мистецькі твори, автори яких “тікають від усяких соціальних тем, найзавзятіше відхрещуються від зв'язку з суспільністю”, бо вони являють “документи певних суспільних процесів, симптоми хвороб... та духовних переломів” [11, т. 30, 217]. М.Наєнко зауважує, що “з урахуванням перехідності епохи... у ній відбувся літературний зсув зі змісту творчості у бік її форми” [6, 92]. А Т.Гундорова характеризує цю епоху змін як “переміщення цінностей зі сфери суспільної корисності у сферу суб'єктивних переживань” [5, 283]. Р.Барт переконує: “Перед нами два континенти: з одного боку, світ як багатство політичних, соціальних, економічних, ідеологічних фактів; з іншого боку – художній твір, який начебто стоїть осібно, завжди багатосенсовий, оскільки він *одночасно* відкривається декільком значенням” [1, 209 – 210]. Іван Франко стверджував, що від ототожнення критичного аналізу літературного твору із самою літературою (мистецтвом) критика “не зробиться навіть... штукою смакування книг, а зійде на пусту, хоч і “артистичну” (блискучу по формі) балаканину або, ще гірше, на прислужницю літературної моди” [11, т. 31, 74]. Мистецький твір неодмінно несе в собі відбиток історичного розвою суспільності і служить не лише моді, а й плеканню світоглядних засад. В.Шевченко так визначає термін суспільство – це “поняття української філософії, що виражає об'єднання людей як сукупності індивідів (атомів, одиничних відособленостей), яке функціонує за принципом взаємного доповнення здібностями або компенсації нездібностей людей на основі ринкової економіки та промислово-урбанізованої культури” [12, 238 – 239].

В.Мазепа відзначає, що свою статтю “Із секретів поетичної творчості” І.Франко розпочинає “спростуванням двох крайніх концепцій розуміння не тільки літературної критики, а й самого її предмета – художньої творчості, застерігаючи від зведення її до опису фактів і явищ життєвої реальності у світлі певних суспільно-політичних та інших ідей – з одного боку, показуючи

неспроможність і безглуздість заперечення будь-якої раціональної інтерпретації художніх текстів – з іншого” [11, т. 31, 136 – 137]. Художній твір завжди містить частку вимислу та фантазії митця, а також аналіз важливих і болючих моментів життя загалу, пропускаючи їх крізь призму авторського бачення, виявляючи при цьому соціокультурну зумовленість.

На початку XX століття у статті “Принципи й безпринципність” (вийшла у 1903 році) І.Франко писав: “За показом науки пішла й новіша література і побачила одну із своїх головних задач у психологічному аналізі соціальних явищ, у тому – сказати – як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці, і навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові події соціальної категорії” [11, т. 34, 363]. Соціальне пізнання художнього твору відбувається з метою глибше осягнути соціальну дійсність, а також з метою моделювання “належного” суспільства мовними засобами, які містять світоглядні засади. Будь-яка мета передбачає плідні результати – отримання докладної інформації про суспільну картину, яку можна знайти у художньому творі, завдяки його художньо-образному, світоглядному потенціалу або ж усупереч йому.

І.Франко-поет “вириває” свого ліричного героя з меж біологічного існування і вводить широку часову і просторову перспективу в єдність зі всесвітом. Деякі українські письменники приходили від побутописання до психологізму, в їх народницький світогляд вросли елементи модернізму; епіцентр дедалі більше переміщувався від зображення до вираження, від пізнання зовнішніх обставин до ідей і настроїв особистості.

Як самостійний феномен художній твір виявляє дух епохи, одягнений у соціокультурні шати, що відіграє велику роль у творенні світогляду особистості. Сучасне прочитання класичних творів І.Франка, Н.Кобринської та інших авторів – це їхня нова інтерпретація. Нині постмодерністські “норми” відкидають раціональні засади аналізу художнього твору, не визнають його цілісності, а роль автора зводять лише до маніпулятора, який виконує механічну дію, об’єднуючи слова, групуючи їх без світоглядного орієнтиру та водночас керується лише хвилимовим душевно-емоційним станом. Постмодерністська теорія схвально

ставиться до принципової незавершеності твору, відкидає його чітку структурованість, визнає базовість різомі, широко вдається до симулякру як замітника художніх реалій. Звісно, цього не було наприкінці XIX ст. І.Франко у тодішньому літературному процесі обертався серед реалістів, модерністів, експресіоністів, декадентів, – усі вони були неоднозначні. С.Павличко вважає, що модернізмів у Європі було багато – у кожній країні свій. Вона зауважує цікаву українську особливість (саме українську, бо пише про Лесю Українку та О.Кобилянську). Дослідниця розмірковує про конфлікт двох поглядів і художніх принципів – народництва (що передбачало українськість, патріотизм – аж до хуторянства, закритість культури, консервативність, реалізм, зображення народного життя) і модернізму (відповідно європеїзму, космополітизму, інтелектуалізму, відкритості культури, демократизму, естетизму, зображення життя інтелігенції). “Однак між двома парадигмами існує ще одна ключова опозиція – жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального, яку цілком ясно усвідомлювали всі учасники цього літературного дискурсу” [12, 68 – 69].

Саме такі акценти у новому тлумаченні спонукають до подальших пошуків та вивчення сучасних парадигм у контексті соціально-філософського осягнення художніх творів І.Франка та інших українських митців.

Література

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К.Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Біленко Т. Варіативність слова у мовній грі // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2005. – Випуск п'ятнадцятий. Філософія. – С. 74 – 83.
3. Біленко Т. Іван Франко про слова поета // Франкознавчі студії. Випуск 1. – Дрогобич: Вимір, 2001. – С. 57 – 68.
4. Горбач Н. Філософські переконання Івана Франка. – Львів: Каменяр, 2006. – 112 с.
5. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – К.: Либідь, 1997. – 387 с.

6. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – К.: Критика, 2006. – 352 с.
7. Левченко О. Текст культури в пошуках автора: Масова свідомість і художня культура у тексті радянської культури (за матеріалами театру і кіно). – К.: ДЦТМ імені Леся Курбаса, 2006. – 288 с.
8. Мазепа В.І. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2004. – 232 с.
9. Наєнко М. Іван Франко: тяжіння до модернізму. – К.: Академвидав, 2006. – 96 с.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1997. – 387 с.
11. Франко І. Зібрання творів у 50-ти тт. – К.: Наук. думка, 1976. – 1986.
12. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства: теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у вищих навчальних закладах. – К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008. – 240 с.

Янко Жанна. Творческое наследие Ивана Франко и социальное познание (к проблеме современного прочтения). В статье анализируются взгляды современных ученых на творчество Ивана Франко в контексте социального познания. Акцентируется культурософское национально-духовное начало творчества Ивана Франко с учетом пограничной ситуации перелома XIX – XX вв. Обращено внимание на проблему интерпретации наследия Ивана Франко в современном социально-философском дискурсе, а также на объяснение художественного творчества Ивана Франко как модуса социально-философского постижения культурно-исторических реалий.

Ключевые слова: Иван Франко, художественное произведение, художественное творчество, социальное познание, культурно-историческая действительность, реализм, модернизм.

Yanko Zhanna. Franko’s heritage and social cognition (to the problem of modern reading). The opinions of contemporary scientists to Ivan Franko’s creation in the context of social cognition is analyzed in the article. The author pays much attention at cultural-philosophical and national-spiritual underground of Franko’s art work

taking into account the turning-point situation of the XIX – XX centuries. Special attention is paid to the problem of interpretation of Ivan Franko's heritage in the modern social-philosophical discourse, as well as to the interpretation of Ivan Franko's art work as the modus of social-philosophical comprehension of cultural-historical realities.

Key words: Ivan Franko, art work, creation, social cognition, cultural-historical reality, realism, modernism.